

Forfatter: Brorson, Hans Adolph

Titel: Svane-Sang ; Lissabon ; Mindre digte ; Prosaskrifter ; Tillæg : Paul Diderichsen: Filologisk redegørelse. Arthur Arnholtz: Brorsons vers- og sangkunst. - 1956

Citation: Brorson, Hans Adolph: "Svane-Sang ; Lissabon ; Mindre digte ; Prosaskrifter ; Tillæg : Paul Diderichsen: Filologisk redegørelse. Arthur Arnholtz: Brorsons vers- og sangkunst. - 1956", i Brorson, Hans Adolph: *Svane-Sang ; Lissabon ; Mindre digte ; Prosaskrifter ; Tillæg : Paul Diderichsen: Filologisk redegørelse. Arthur Arnholtz: Brorsons vers- og sangkunst. - 1956*, 1951-56, s. 426. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-brorson03grval-shoot-idm140139959006880.pdf> (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Svane-Sang ; Lissabon ; Mindre digte ; Prosaskrifter ; Tillæg : Paul Diderichsen: Filologisk redegørelse. Arthur Arnholtz: Brorsons vers- og sangkunst. - 1956

I. Tøndertryk, originalmanuskripter og afskrifter

1. Tøndertrykkene2).

Af de 12 større og mindre salmehefter fra Tønder, som er bevaret, er de 5 (*B, C, D, Eb, F*) unica; og disse findes alle i den eneste komplette samling af alle kendte hefter, indbundet i et samtidigt bind og skænket (af pastor L. C. Hagen) til universitetsbiblioteket i København 1848 (se herom ndf. s. 432). Af de øvrige kendes gennemgående kun eet eksemplar ud over eksemplaret i samlingsbindet, af *G* dog 2, af *H* 3. Det er derfor muligt, at der kan have eksisteret Tøndertryk, som nu er helt forsvundet.

Rækkefølgen og indholdet af Tøndertrykkene er af væsentlig betydning for at forstå, hvornår og hvordan Brorson har opbygget det system, vi finder fuldt udviklet i Troens rare

* *
— 427

Klenodie. Da dette spørgsmål har givet anledning til stærkt divergerende opfattelser¹⁾, skal de bibliografiske data her underkastes en nøjere prøvelse. Forholdet mellem hefterne og klenodiet vil fremgå af følgende oversigt. Man bemærker, at Brorson i de enkelte afsnit normalt sætter de originale salmer foran oversættelserne (kun i *H* står de som regel på senere plads), og at der som regel er flest originaler i de første afsnit i hver af de 7 dele, færrest i de sidste. Hvert salmehefte (undtagen *H*) begynder med een eller flere originaler (således også III. Deel i *J1*); *D* indeholder dog - som angivet på titelbladet - kun oversættelser; det samme gælder VII. Deel i *J1*. Tillæggene i *J2* > og *J3* > består næsten udelukkende af originaler, formentlig digtet efter 1739.

Trykkeri	Årstal	Sign.	Del (med romertal) og (med halvfedt) i T. r. K. (numrene på originale salmer med kursiv)
Kieszbuy	1732	A	I: 2 (nr. 5-11); 3 (18-19); 8 (53).
-	1733	B	I: 1 (1, 2-4); 2 (12-13); 3 (14-16); 4 (20-21); 5(22); 7(42).
-	1734	C	I: 8 (45-47, 48-52).
-	-	D	I: 9 (54-57); 10 (58-65).
-	-	E	II a: 1 (71, 72-74); 2 (75-76).
-	-	F	IV: 1-14 (150-191); kun 150, 164 f., 185-187, 189 orig.)
Rotmer	1735	G2	I: 6 (27-41; kun 27, 29, 33, 40, 41 orig.).
-	-	H	II b: 2-5 (105-128; heraf orig.: 107, 112, 114, 116-118, 126-128).
-	-	I	V: 1-5 (192-223; heraf orig.: 192-94, 208, 213-214, 218-220).
		II b: 1 (104).	
?	?	Ea	II a: 3 (77-79); 4 (80-81; 82-84).
		Eb	II a: 5 (85, 86-88, 89, 90); 6 (91).
		Ec	II a: 7 (92-98); 8 (99, 100, 101); 9 (102-103).
Mumme	1739	J1	I: 3 (17); 5 (23-25, 26); 7 (43-44); 11 (66); 12 (67); 13 (68-69); 14(70); III: 1-4 (129-149; originalerne findes i 1 (129-32) og 4 (144-47, 149); VI: 1-3 (224-245; heraf orig.: 229-230, 240); VII: 1-5 (246-55, Tillæg (Morgen og Aftensalme: 256-57).
-	1742	J2	I: 1 (258-260); 3 (261); 6 (262); 8 (263); II: 6 (264); IV: 11 (265); GUds Lof og Priis (266, 267-269), Døden (272-273, 274).
Mumme	[1747]	J3	Guds Lof og Priis (270), Landeplage 1745 (271).

*
— 428

Da vi ikke kan vide, i hvilken rækkefølge hefterne er udkommet inden for samme år, er det eneste, som

står fast, at de hefter, der indeholder I: 1-5, for størstedelens vedkommende er trykt før dem, der indeholder IIa-b, og at IIa og IV er trykt før V. Da således disse hoveddele er fremkommet i samme orden, hvori de står i T. r. K., tør man formode, at I: 6, der nu kun findes i »Andet Oplag« (G2), oprindeligt er udkommet mellem B og C (denne plads har G2 i Hagens eksemplar). I så fald bliver det eneste klare brud på delenes rækkefølge fremkomsten af IV (F) året før IIb (H). Dette kan tolkes på to måder: enten har Brorson oprindeligt villet stille »Troens Frugt« før »Troens Grund«, hvilket både strider mod rækkefølgen hos Schrader¹⁾ og mod hele opbygningen i Klenodiet; eller også er H optryk af et nu tabt hefte, der er udkommet mellem E og F. Denne opfattelse støttes af den iagttagelse, at G2 og H begge er trykt med samme sats, der afviger fra samtlige andre hefter, og at de i to af de bevarede eksemplarer er heftet sammen, skønt de ikke efter systemet i T. r. K. hører sammen. Angivelsen »Andet Oplag« på titelbladet af G2 kan da tillige gælde H, hvor den tilsvarende plads på titelbladet optages af ordene (*Den anden Deel*), dvs. af »Troens Grund «2).

Man skulle vente, at Brorson på tilsvarende måde havde udsendt et hefte med III. Del (*Troens Midler*) før F eller i det mindste før I, se note 3; men den omstændighed, at Pontoppidans salmebog (1740) ikke optager en eneste af de 20 salmer heri, så lidt som af de 33 i VI-VII, taler for, at der ikke har foreligget flere samlinger end dem, vi kender⁴⁾; det er dog vigtigt at erindre, at salmer fra III og VI (således de 4 sidste af III) findes i den håndskrevne samling K (s. 416 f., 419) og altså er ældre end 1732.

At udgivelsen er standset i 1735, kan da tænkes at hænge sammen med, at Erich Pontoppidan i 1736 begyndte udarbejdelsen

--- 429

af sin salmebog; men det er under alle omstændigheder højst mærkeligt, at Pontoppidan ikke har skaffet sig det materiale, som Brorson havde liggende utrykt i 1736. Ej heller er Brorsons forflyttelse til Ribe tilstrækkelig forklaring på, at trykningen skulle være standset i 1735; hvis man i 1736 havde trykt lige så mange ark som i 1735 eller 1734, ville man have kunnet nå at trykke hele klenodiet i Tønder.

Hvis vore hypoteser om G1 og H1 er rigtige, er alle salmer i T. r. K. II og IV-V udkommet i 1734-35 med samme overskrifter, i samme typografiske udstyr (I viser dog enkelte småafvigelser, både i sats og ortografi, fra A-F) og muligvis i samme rækkefølge, som de har i den fuldstændige udgave. (Desuden er G og H så kommet i 2. oplag 1735). Derimod er der væsentlige afvigelser i orden og indhold mellem hefterne A-D og 1. del af Klenodiet, *Troens Fryde-Fest*. De 4 sidste afsnit fra *Johannes den Døberes Dag* til *Alle Helgens-Dag* (I: 11-14, med de 5 oversatte salmer nr. 66-70) foreligger ikke bevaret i noget Tøndertryk, skønt de på samme måde som indholdet af BCDG findes hos Schrader; og til afsnittene I: 3, 5, 7 bringer J1 7 nye salmer, hvoraf de 5 findes på tilsvarende plads hos Schrader. Fra og med heftet B er det dog klart, at der tilsigtes en opbygning parallelt med Schraders, selv om rubrikkerne hos Brorson konsekvent blot nævner den kirkelige højtid, hvortil salmerne hører, medens Schrader som regel forbinder en dogmatisk og en kalendarisk overskrift¹⁾. Ved udgivelsen af jule- og nytårssalmerne 1732 kan Brorson derimod næppe have haft tanker om at skabe en dansk Tøndersalmebog på grundlag af Schrader. Dels måtte han dog i så fald være begyndt med adventssalmer (disse kunne næppe forventes at fylde et selvstændigt hefte), dels måtte han have opsat trykningen af påskesalmen nr. 53 til et senere hefte; endelig finder vi først i B jule- og nytårssalmer oversat efter Schrader; A indeholder som bekendt kun originale salmer, bortset fra påskesalmen nr. 53, der i strofeform og melodi svarer til Freylinghausen, men

*
- 430

afviger fra Schrader¹⁾; i B er alle salmerne oversat efter Schrader med undtagelse af den indledende originale adventssalme: *Fryd dig! du Jesu brud*.

Et særligt problem frembyder hefterne Ea-c, der alle mangler titelblad. Da de lige netop udfylder hullet mellem E og H og også efter rækkefølgen hos Schrader må placeres her, er det rimeligt (som antaget af udgiveren) at anse dem for trykt efter E som en slags tillæg til dette.²⁾ Men det er dog ikke udelukket, at de kan være trykt først, og at E's påfaldende ringe omfang (1 ark mod mindst 2 fulde ark i alle andre hefter) beror på, at E skulle supplere Ea-c efter en ændret disposition. Hvis man går ud fra denne mulighed og tænker sig Ea trykt først, falder det i øjnene, at der m. h. t. fordelingen af originaler og oversættelser består et lignende forhold mellem Ea og Ebc, som mellem A og B: i Ea er 5 af de 8 salmer originale (herunder hele afdelingen om skabelsen, II:3), i Ebc er kun 3 af 14 originale. Ligesom der foran og uden for den systematiske række af kirkeårssalmer i B-D står en samling originale julesalmer, suppleret med en enkelt oversættelse fra et andet afsnit, ville der således foran og uden for det dogmatiske system i EHFI stå en samling originale skabelsessalmer, suppleret med et par oversættelser; og ligesom B meddeler det stof (adventssalmer), der systematisk går forud for A, medens C-D tilføjer fortsættelsen, ville E supplere Ea med hvad der hos Schrader går forud, medens Ebc ville efterskikke fortsættelsen. En af de 3 oversatte salmer i Ea (nr. 84) har Schrader som forfatter og tyder altså på, at Tonderisches Gesang-Buch (1731) har været benyttet ved udarbejdelsen af Ea, medens dette endnu ikke er tilfældet ved A. Det må dog indrømmes, at denne hypotese hviler på usikkert grundlag, og at man måtte have ventet, at den originale nr. 87 (*Hvad hører jeg i paradisi*), der i indhold og stil står nr. 78-79 nær, var optaget i Ea, hvis dette hefte egentlig skulle have været en samling originale skabelsessalmer.

**
- 431

Hvordan, man end ser på dette, er det iøjnefaldende, at Brorson i *Ea-c* (ligesom i *B*) følger Schrader mindre trofast end i *E-I*. Ikke blot slår han Schraders gruppe 19-20 sammen til een, men 8 af de 14 salmer, som (iflg. Oruluf s. 136) står i en anden rubrik hos Brorson end hos Schrader, stammer fra de 8 Schraderske afsnit (17-24), der svarer til *Ea-c*: nr. 84-85, 101-102 er optaget i *Ea-c* fra andre afsnit af Schrader, og nr. 105, 110, 134, 233, som hos Schrader står i de til *Ea-e* svarende rubrikker, finder hos Brorson først plads senere, i *H* og *J1*. Videre bemærker man, at *E* indledes med den eneste gruppe af salmer, som er flyttet fra kirkeårsrækken til afsnittene om Troen, nemlig rubrikken »Vom Gottlichen Wesen und Eigenschaften, oder: Am Feste der Heil. Drey-Einigheit«; den står hos Schrader som nr. 11 blandt de rubrikker, der er knyttet til kirkeårets særlige højtider, men stilles i *E* forrest i det hovedafsnit, der her får titlen *Troens Grund*. Derved fortsætter *E* netop, hvor det sidste Tøndertryk med kirkeårssalmer (*D*) holder op. Hvis der ikke er gået et Tøndertryk tabt, som indeholdt Schraders afsnit 12-15, har Brorson altså med *D* afbrudt kirkeårsrækken for at gå over til samlingerne om *Troens Grund* (*E, H1*), *Troens Frugt* (*F*) og *Troens Kamp og Seyer* (*I*). 1)

Endnu to omstændigheder viser, at Brorson ved udgivelsen af *E* (og *H*) ikke endnu havde klenodiets disposition udarbejdet i alle enkeltheder: *E* angives ikke at være »første del« af *Troens Grund*, medens *H* har tilføjelsen (*Den anden Deel*); og den (hos Schrader manglende) rubrik *Salighedens Orden*, der i klenodiet indleder anden part af *Troens Grund*, findes som slutning på hefte *I* (*Troens Kamp og Seyer*). 2)

En særlig interesse knytter der sig til det eneste bevarede fuldstændige sæt af hefterne, idet der heri med blæk er indført en del rettelser og tilføjelser, der muligvis (til dels) kan hidrøre

* *
-- 432

fra forfatteren. Samlingen findes på Universitetsbiblioteket i København (katalog O 3380) og er indbundet i et samtidigt hellæderbind med træplader i siderne. Foran hefterne findes Nicolai Brorsons *Sidste Afskeed Med sin .. Egte-Hustrue Anna Christine Brorson* (trykt i Flensborg 1727), der afsluttes med et mindedig af Hans Adolph Brorson (nærv. udg. III 207 f.). Dette tyder på, at samlingen stammer fra Brorsons nærmeste kreds (også Johanne Christina Rieses eksemplar af *A* (se ovenfor s. 422) er indbundet sammen med dette mindeskrift). På bindets inderside findes ejernavnet *Hagen 1* samt flg. notits: »Af Pastor Hagen i Medolden foræret til Universitetsbiblioteket 1848«. - Laur. Chr. Hagen (1808-1880) var 1840-55 præst i Medolden i Vestslesvig, hvor Broder Brorson var præst 1722-36, altså netop i de år, da hefterne udkom (1732-35). Det er muligt, at trykket har været bevaret her²); Hagen har nemlig ikke kendt det, da han i 1834 udgav *Troens rare Klenodie*, idet han i forordet angiver, at han af Tønderhefterne kun har kendt to fra 1735.³) Da de fleste rettelser består af enkelte bogstaver, kilet ind mellem de trykte og ofte tegnet efter disse, er det vanskeligt at afgøre, om de er udførte af samme hånd, og umuligt at se, om skriften kan være Brorsons. Da blækkets farve veksler, og da nogle rettelser er udført med latinsk skrift, andre med gotisk (alm. skrift eller efterligning af tryk), er det nok sandsynligst, at der har været flere hænder i arbejde. Det er også tydeligt, at rettelserne i de forskellige hefter er af forskellig beskaffenhed. Det er altså ikke samlingen som sådan, der er blevet gennemrettet, men de enkelte hefter, hvad der kunne tyde på, at rettelserne har fundet sted, før hefterne blev sammenbundet. Dette er i al fald tilfældet med et par rettelser, der er beskåret ved indbindingen (*Syndom > stundum C 52.9.3 [J]a vi maa Ea 83.4.10*). Derimod er andre rettelser (i *G*) tilkommet efter indbindingen, idet de erstatter linier, der er blevet bortskåret

* * *
-- 433

(nederst på siden). Disse er dog rimeligvis også af gammel dato, idet en enkelt af dem (27.9.2) stemmer med *G2* ved at have *triner*, hvor alle senere udgaver har *træder*.

De mest interessante træk frembyder *H*. Allerede Arlaud bemærkede, at eksemplaret i samlingsbindet (i vor udgave: *Hb*) på et par steder afveg fra de øvrige eksemplarer af samme hefte (*Ha*), skønt satsen i øvrigt er den samme.¹) Disse afvigelser giver visse holdepunkter for en bestemmelse af de to varianttryk: 105.18.5 stemmer *er* i *Hb* med den tyske originals *ist*, medens *vor* i *Ha* er meningsløst; *J1* har *blev*, der af Arlaud regnes for en rettelse af *vor*, opfattet af sætteren som trykfejl for *var*; Også varianterne til 105.5.3 tyder på, at *Ha* har været forlæg for *J1*: *stor underlig* (*Hb*) er en påfaldende (næppe autentisk) læsemåde, der ved korrektoren er blevet til *saa underlig*, som findes både i *Ha* og *J1-7*. Også 107.2.2 synes det rimeligst at opfatte *Stemmer i Ha = J1* som en rettelse af *Stemme* i *Hb*, idet der derved bliver bedre overensstemmelse med flertalsformerne i næste linie. Det synes altså nogenlunde sikkert, at *J1* er aftrykt efter *Ha*, og at *Hb* er et fortryk eller korrektur-eksemplar, hvori visse rettelser (i *Ha*) endnu ikke er udført, medens andre er markeret med blæk.²) Men da ændringerne i *Ha* ikke er markeret i *Hb*, og omvendt blækrettelserne i *Hb* ikke er udført i *Ha*, er *Hb* ikke den korrektur, der er indsendt til trykkeriet. Ikke des mindre gør *Hb* indtryk af at være en af forfatteren rettet eller udfyldt korrektur. En del steder mangler der nemlig bogstaver, uden at der ses spor af rasur. Disse steder (hvor sætteren måske ikke har kunnet læse forfatterens ms.) er udfyldt med blæk i *Hb*, men med trykte bogstaver i *Ha*. Her viser det sig nu, at blækrettelserne i *Hb* indeholder de rigtige læsemåder, medens *Ha* har indsat mindre gode eller helt meningsløse konjekture. Nr. 123.4.1 har *Hb* (de med blæk på tomt rum indførte bogstaver sættes her i parentes): [*In*]d herind (ty orig.: *ein hinein*), medens *Ha* indsætter den mindre rimelige læsemåde *Gud herind*, der i *J2* erstattes af læsemåden fra *Hb*. I nr. 120.9.2 har *Hb*

* *
-- 434

Forb[rm]else, medens *Ha* skyder ved siden af med læsemåden *Forbandelse* (J1, der ellers følger *Ha*, har her indsat den rigtige læsemåde). Endelig har 107.1.3. i *Hb* [M]æle, medens *Ha* gentager rimordet *Siæle*. Her har ingen senere udgave optaget den formentlig oprindelige læsemåde *Mæle*, som derfor heller ikke kan være indført i *Hb* efter senere tryk.1) Det er naturligvis ikke udelukket, at en anden end forfatteren selv (her så vel som de andre steder) kan have gættet sig til det rigtige (jfr. læsemåden i vore nyere salmebøger, som Arlaud ikke mente at turde optage), men der er sandsynlighed for, at vi virkelig i *Hb* har autentiske udfyldninger, der af en eller anden grund ikke er kommet trykkeriet i hænde. Det er påfaldende, at *Ha* på de først omtalte steder har gode rettelser (hvoraf *er > vor* ikke synes at kunne tilskrives sætteren), men at udfyldningerne af de tomme pladser til gengæld synes foretaget fuldkommen tankeløst. Det bør bemærkes, at både *Ha* og *Hb* lader flere åbenbare trykfejl stå uændrede, fx. *Unsyynlig* 105.5.5. For fuldstændigheds skyld tilføjes, at *Hb* med blæk retter de åbenbare trykfejl *Thi* for *Til* 105.20.6, *Guds* for *Gud* 107.7.6, sletter det urigtigt gentagne *du* (106.14.4) og rigtigt indsætter *frem* 122.2.2 (genindsat i J1), medens alle disse fejl bliver stående i *Ha*.

Om ændringerne i de øvrige hefter gælder det på tilsvarende måde, at de ganske vist ser ud som (lidt tilfældige) korrekturrettelser, men at det ikke i noget tilfælde er konstateret, at rettelserne er bragt til udførelse i andre eksemplarer af samme hefte, hvor sådanne foreligger. Det må dog bemærkes, at *B*, der er mest konsekvent gennemrettet, samt *C*, *D*, *Eb*, *F* kun foreligger i samlingsbindet, så at det ikke kan vides, om der har eksisteret et rettet tryk. En anden mulighed er, at rettelserne (delvis) er udført med henblik på den samlede udgave (J1), men dette synes heller ikke at være tilfældet. Ganske vist stemmer særdeles mange af rettelserne med J1, men da det langt fra gælder dem alle, og da de overensstemmende læsemåder næsten kun er rettelser af oplagte trykfejl, inkonsekvent ortografi og interpunktion, kan der ikke bygges nogen slutninger på dem.

*- 435

Ej heller Tuxens udgave (se s. 434 note 1), der lægger samlingens rækkefølge af hefterne til grund, stemmer overens med disse rettelser; de er altså ikke foretaget af Tuxen.

Langt de fleste rettelser består i tilføjelse (sjældnere fjernelse) af komma eller andre interpunktionstegn og bindestreg; dertil kommer (navnlig i *B*) en regulering af dobbeltskrivning: fordobling af *u* og *e*, i indføres i *bruud*, *reene*, *foreening*, *viise(r)*, medens *y* forenkles i *Bryynde* (16.1.4). Sætteren af *B* (og *Ea*) synes at have en forkærlighed for fordobling af konsonant på forkerte steder (*Himmle(n)*, *sammle*, *Lemm*, *Offrer*, *Herrlighed* - germanismer?); her indføres forenkling. I *Ea* indføres den i heftet normale form *Ney* for *Nei* (80.5.8), ganske rettes til *gandske*, *pyndet* til *pyndtet*, *vedstu* til *veedstu* (men *viltu* til *vil du* i *B*). I ikke få tilfælde er det umuligt med sikkerhed at læse, hvad der har stået, før rettelserne indførtes. Dette medfører, at vor udgave for *B*, *C*, *D*, *Eb* og *F*'s vedkommende (hvor andre eksemplarer ikke foreligger) har måttet citere blækrettelserne, hvis Tøndertrykkene afveg fra J4 på de pågældende steder. I disse tilfælde kan man altså ikke være sikker på, at ikke en forkert konjektur har overdækket en oprindelig læsemåde. Jeg har dog ikke fundet nogen steder, der giver anledning til alvorlig mistanke, og hvis rettelserne (hvad intet synes at tale mod) er af forfatteren selv, er der end mindre grund til bekymring.

Ud over rettelser af ortografi og interpunktion samt af åbenbare trykfejl har jeg noteret flg. (en del rettelser, især i *Ea-c*, er markeret med kryds i marginen til støtte for korrektøren) -

A: *kunde > kaade* (== J1-7) 19.4.3 (denne fejl går igen i T1, se s. 405).

B: *at(?) > af* (*ad* J1-7) 1.12.4. - *kand* (tilskrevet i margin som rettelse af et udraderet ord) synes at være en bedre læsemåde end *skal* (J1-7) 4.7.2. - *til vil dekke > vil tildekke* (== J1-7) 4.8.3. - *Jesus* (BJ1-7) > *Jesum* 12.9.4 (utvivlsom forbedring af et sted, der ellers kunne være uklart). - *hos > os* 42.6.2. - *Hvi > vi* 42.6.3. - *følen > føler* 42.6.5 (rettelserne delvis bortskåret ved indbindingen). - I to tilfælde rettes fælleskøn til intetkøn ved ord, der hos Brorson ofte(st) er neutrum (*din Lemm* 12.15.2 (mod 9 eks. på intk. kun 1 på fk.: 147.9.6), *minkyss* 20.1.3 (samme rettelse i J1,4,5, jfr. ndf. s. 460).

C: *Dig > Din* 50.5.6. - *giest(?) > gnist* 48.3.1. - *skionne > skidne* 48.3.7 (den rette læsemåde indført i J1). - *Gud > Gid* 48.5.1.

D: Mange utydelige eller manglende bogstaver er optrukket, men

436

det fremgår altid klart af sammenhængen, hvad der mangler. Mellem *dens* og *skidne* 60.4.5. er noget udraderet. Mellem *med* og *den* indføres *din*, så metret bliver rigtigt 61.1.6. - *for > før* 61.2.7.

E: Kun enkelte kommaer tilføjet.

Ea: *dem > dend* (*dend* J1) 77.4.3. - *Helved Raver > Helved Slaver* 80.3.3. - *Da > de* 80.5.5 og 7. - *soue > søge* 80.9.3. - *Da er hand meer > da er det meer* 80.11.3. - *Sagger > Sagen* 80.11.4. - *Kan > Kun* 80.12.1. - *Favne > Favn* 81.13.3. - *At vi skamme > [J]avi maa skamme (at vi maae skamme* J1; her kan der altså ikke være rettet efter senere udgaver) 83.4.10. - *Søn > sig* 83.7.6. - *Alle Dage > Lede, Drage* (== J1-7) 84.1.7. -

Fornuften > *forFornuften* 84.10.1. - [...] *et* > *eget* 84.10.4. - *Tugen[?]s* > *Tugtens* 84.11.3.

Eb: Sa(g)gen (første g meget svagt) > *Sagen* 86.3.31, 7.11 (men trykfejlen *en* for *er* i samme linie ikke rettet). - *vekes* > *vekket* 87.11.4. - *Og* > *Op* 88.13.5. - *agte* > *agter* 89.6.6. - *Lydsk* > *Kydsk* 90.8.2. - *Hvo* > *Hvor* 91.7.8.

Ec: Kun en enkelt tilføjelse af tysk originals førstelinie (nr. 100).

F: jeg med Sorg > *jeg med min Sorg* 153.3.1 (denne rettelse synes autentisk, da den genindføres i *J3* i stedet for *jeg nu med Sorg J1-2*). - *veden* > *verden* 188.4.3 (denne autentiske læsemåde først indført i *J2* i stedet for *vreden J1*).

G: Heri ingen rettelser bortset fra erstatningen af de bortskårne linier (se s. 432), måske fordi det er andet oplag.

H: Se herom ovf. s. 433.

I: Ingen rettelser bemærket.

De fleste af hefterne (undtagen *B G2 I*) anfører gennemgående førstelinien af den tyske original ved de oversatte salmer. Disse angivelser er kompletteret med blæk i hefterne *B, C, D, Ebc*, men tilføjelserne skyldes næppe samme hånd; en del af dem er beskåret ved indbindingen. På lignende måde er en melodiangivelse tilføjet i *Ea* (nr. 80: *Guds Godhed ville vi priise*).

Særlig opmærksomhed fortjener rækkefølgen af hefterne i samlingsbindet. Udtrykt med udgavens signaturer ser den således ud: *Ea Ec Eb A B G2 C D E H I F*. Denne rækkefølge kan næppe skyldes kendskab til klenodieudgaverne 1739 ff. eller viden om forfatterens systematiske plan, da *Ea-c* og *F* i så fald måtte være placeret mellem *E* og *H*. På den anden side er hefterne ikke sammenbundet i tilfældig orden. *A-D* er ordnet efter kirkeåret, hvorved navnlig bemærkes, at *G2* er adskilt fra *H* og anbragt på den systematisk rigtige plads, skønt de to hefter har samme, fra de øvrige afvigende sats og format (se s. 428), og skønt trykkes kronologi derved brydes. *H* er anbragt umiddelbart efter *E*, fordi den angives at være anden del af *Troens Grund*.

437

Forklaring savner kun anbringelsen af *F* på sidste plads (skønt den både i systemet og kronologien står før *I*) og af de tre små hefter uden titelblad forrest i samlingen. Den sidste omstændighed kunne muligvis bero på viden om, at *Ea-c* indtog en særstilling i seriens tilblivelseshistorie (jf. s. 430). I al fald må ejeren ad privat vej have haft kendskab til, at disse hefter var forfattet af Brorson, da intet i hefterne selv vidner derom.

2. De håndskrevne salmesamlinger.

Om samlingernes almindelige beskaffenhed og de anvendte signaturer henvises til udgiverens indledning III 396 flg.1) For at lette overblikket over salmernes fordeling på de forskellige hefter meddeles her en tabellarisk opstilling.

Nr. i T.r.K.	Oversat efter Først trykt K	R S T1 T2a T2b T2c T3
6	A nr. 2 nr. 03) Jul: XV	
7	-- 3 - XVI	
8	-- 4	

	- XVII		
10			
	- - 6		
	- XVIII		
18			
	- - 8		
	Nyt Aar III		
19			
	- - 9		
	- - IV	nr. 1	
	nr. 16		
29			
	G2 - 3	I, 10	
	Chr. Lid. IX		
	nr. 1	nr. 2	
33			
	A - 7	I, 14	
53			
	Freyl.2)	=- - 10	
	Paaske III		
58			
	Schr.	D - 5	
	S		
86			
	Eb - 2	I, 7	
	nr. 8		
107			
	H - 3		
	nr. 8		
108			
	Schr.	- - 4	
	- 7		
114			
	- - 10	I, 4	
115			
	Æ. Orig.	- - 11	I, 6
*** 438			
Nr. i T.r.K.	Oversat efter Først trykt K	R S T1 T2a T2b T2c T3	
116			
	H - 12	I, 5	
117			
	- -13)	I, 1	

118	- - 14		
131	J1 nr.71)		
144	-	I, 8	
145	-	I, 16	
146	- S	I, 15	
147	-	I, 3	
150	F nr. 1	I, 12	
156	- - 7 nr. 9 nr. 13		
162	Freyll.	- - 13	I, 13
	- 2 - 14		
164	- - 15 - 4 - 18		
165	- - 16 S		
168	Schr. S	- - 19	
173	Schr.	- - 24	
	- 17		
197	Schr. S	I - 6	
203	Schr. S	- - 12	

207	Schr.	- - 16	
	- 6		
208			
	- - 17	I, 9	nr. 5
210	Æ. Orig.	- - 19	I, 11
214			
	- - 23	I, 2	
	- 3		
215	Schr.	- - 24	
	- 5		
230			
	J1		
	- 19		
245	Freyll.	-	III, 2
256			
	-	III, 3	nr. 1
257			
	-	III, 4	nr. 2
	Forfatter:		
(275)	Nic. Br.	J3	III, 5
(276)	Br. Br.	-	III, 1
(279)	Nic. Br.	J1	
	nr.112)		
(281)	-	-	
	nr. 13		
(282)	-	-	
	nr. 5		

* *
-- 439

Oversigten viser, at hs. *T1* indholdsmæssigt omtrent svarer til Tøndertrykket A, medens *K I* indeholder salmer fra *Eb F G2 H I J1*, koncentreret om Nadver- og Omvendelsessalmer, men i en rækkefølge, der kun for enkelte smågruppers vedkommende svarer til trykkene. *K III* har kun stof fra *J1*, medens *T2-3* ikke indholdsmæssigt har tilknytning til bestemte tryk. *T2a* og *T3* har en lille gruppe salmer fra *F* fælles (156, 162, 164), dertil nr. 19 (efter *A*). I øvrigt forekommer nr. 29 i 4 hss., nr. 19, 162 i 3 hss., nr. 86, 146, 214 i 2 hss., hvilket gør det muligt at få et indblik i håndskrifternes indbyrdes forhold.

Om alle afskrifterne gælder det, at de stemmer med det ældste tryk, hvor dette afviger fra de senere udgaver, bortset fra få og uvæsentlige tilfælde, hvor afskriver og senere tryk begge (uafhængigt af hinanden) har indsat en mere moderne form, eller hvor trykfejl i førstetrykkene er blevet rettet i senere tryk.

Af de 19 salmer i *K* forekommer 8 tillige i andre hss., således at der ikke er noget hs., der ikke har mindst een salme fælles med *K*. Intet af hss. *S T1-3* kan imidlertid have benyttet *K*, da dette overalt har særvarianter, der ikke er optaget i de andre; og af tilsvarende grunde kan *K* næppe have benyttet noget andet kendt hs.; ej heller kan der påvises fælles fejl i *K* og *S T1-3*, som kunne tyde på, at der lå en fælles kilde mellem dem og Brorsons originalhåndskrift1). Derimod er der både i indhold og i enkelte varianter slægtskab mellem *K* og Johanna Rieses håndskrevne tillæg til *A* (se s. 422).

Skønt *K* sandsynligvis er det ældste af de bevarede håndskrifter (se s. 398) og i 3 tilfælde bringer redaktioner, der afviger

* - 440

stærkt fra trykkene (se nr. 116, 117-18, 245), må det bemærkes, at det i flere tilfælde bringer en redaktion, der indtager en mellemstilling mellem den redaktion, vi finder i *T1-3*, og den, der foreligger i Tøndertrykkene (se nr. 29, 86, måske også nr. 162 og 214, sml. ndf. s. 444). Heraf tør man slutte, at kilderne til *K* ikke for alle salmernes vedkommende repræsenterer det ældste stadium i Brorsons salmedigtning.

K har i de salmer, der findes i andre hss., nogle få og ikke særlig markante særvarianter, som ikke er optaget i trykkene. Det kan være forfatterrettelser i en afskrift, indsendt til »salmebogsudvalget«, og derfor ikke optaget i originaltrykket, men det er formentlig simplere at opfatte dem som afskriverændringer, ofte vidnende om omtanke og sans for korrekt udtryk. Man kan derfor heller ikke ved de salmer, der kun findes i *K*, være sikker på, at *K*'s varianter er oprindelige former, men det ser ikke ud til, at *K* har gennemført en udglattende revision så hårdhændet som den, vi møder i *T1* (se s. 443); i 162.4.3 er læsemåden *Hand er mit liv i dødens mørke (T2a-3 F J1-7)* nok en forfatterfejl (foregribelse af *liv* i den flg. linie), der af *K*-skriveren omtænksomt er rettet til *Lyys* i osv.; således vel også *skyld* 147.5.1 (i *K* rettet til *Synd*, jfr... *er bedreven* i flg. linie) og *er* 33.8.1 (*K*: *var* i overensstemmelse med de andre verber). I flere tilfælde har *K* læsemåder, der afviger fra Tønder-trykket, men stemmer med læsemåden i en senere udgave; skønt Tønder-læsemåderne er de glatteste, er det altså muligt, at *K* har den autentiske form. De vigtigste eks. er flg.: *Kom morgen dag (KJ3-7; dog J1-2)* 145.3.1, *frembyde* 116.9.1 (*KJ2-7; frembyde H J1*), *bekke Vand* 146.5.6 (*KJ3-7; beske Vand J1-2*); i 86.7.9 bekræfter *K* læsemåden i *Eb J1-2, 4-7*, og spørgsmålet er da blot, om vi her har endnu et eksempel på, at Brorson bruger identiske rim (rettet i det omhyggelige *K*), eller om *K* har den oprindelige læsemåde (*Klage*) i 86.7.12; i 208.11.4 bekræfter *K* læsemåden i *J1-3*; desuden tør man formode, at påfaldende læsemåder i *K* som fx. 118.13.8 144.10.1 256.3.1 er autentiske, idet de næppe tør tilskrives kopisten.

Af fejl er der ikke mange i *K*; jeg har kun noteret flg.: 116.11.6, 15.7 145.7.4 146.2.9 147.10.5 208.6.6, 11.5 218.3.3. Ortografisk
441

synes *K* at ligge nær ved Tønder-trykkene (og Brorsons original). Navnlig er der bevaret en stor mængde af de ejendommelige bindestreger, som kendes fra de trykte hefter (se s. 456), og *K* har dem endog på mange steder, hvor de er fjernet i trykkene. Af mere væsentlige afvigelser har jeg kun bemærket nogle få tilfælde, fx. opgivelse af 2. persons endelse i verber 29.14.7 (= *T1,2bc*), 86.10.11, *hvem* for *hvo* 115.6.5 118.15.6, *Vunder værch at* (jf. s. 455) rettet til *Under er det* 29.10.1. En ægte brorsonsk form (se ndf. s. 463) bevarer *K* i 145.7.2: *Til retter (J1-7: rette) Tid.* - 116.10.4 er *Syndsens (G)* moderniseret til *Syndens* (jfr. s. 461 ff.), medens *K* sikkert har bevaret den oprindelige form 147.6.2: *Syndsens-Maade* (rettet i *J1-7*). I det hele taget bevidner de salmer fra *K*, som først er trykt i *J1*, at moderniseringerne i denne udgave ikke stemmer med Brorsons oprindelige manuskript, hvis former er bevaret i *K*. I øvrigt er *K* karakteriseret ved de to stærkt afvigende redaktioner af nr. 116 (*K I* nr. 7) og 245 (*K III* nr. 2) og ved at have 117-118 som een salme (*K I* nr. 1) med udeladelse af de to sidste vers i 117 og det første i 118. Endelig mangler *K* sidste strofe i 114 (rimeligvis tilføjet i *H*) og 3. strofe i 144 (måske udeladt på grund af ordet *skidne*).

De 6 salmer i *S* spreder sig over 4 trykte hefter, og kun nadversalmen nr. 146 genfindes i et andet hs. (*K*); her er een variant fælles for *S* og *K* (6.4; muligvis den oprindelige læsemåde); desuden har de to hss. hver en sær variant, der tyder på, at det ene ikke kan være afskrevet efter det andet. Teksten i *S* ligger meget nær ved de ældste tryk; i oversættelserne har det nogle varianter, der ligger nærmere ved den tyske original (se fx. nr. 168, 197). Dette er et (svagt) indicium for, at *S* er ældre end trykkene (*F, I*). For de øvrige varianter vedkommende kan det ikke afgøres, om de er oprindelige læsemåder eller afskriverændringer; ofte gør de - ligesom *K*'s særvarianter - indtryk af at tilsigte et glattere eller mere korrekt udtryk; 165.8.2 er *med (F J1-7)* vel fejl for *mod (S)*. Gamle stavemåder er ofte bevaret, også i tilfælde, hvor trykkene har moderniseret. De 4 oversættelser synes alle at hvile på Schrader.

T1-3 har et indre slægtskab, der går dybere end hefternes placering under 3 fortløbende numre i Thotts samling, men endelig

442

klarhed over dette omfangsrige materiale kan først opnås ved en salmehistorisk bestemmelse af de mange sange, der ikke har relation til Brorson. Da navnet E. O. Schwartzkopf optræder i dem alle (se s. 401,

4433), 444), tør man formode, at samlingerne tilhører kredsen om Enewald Ewald, der var præst ved Vajsenhuset (1727-54). Ud over tilknytningen til Schwartzkopf viser en del af hefterne i T1-3 også slægtskab i indhold og varianter. For T1's vedkommende gælder dette dog kun nr. 29, hvor dette hs. har 3 af de strofer, der findes i T2b-c (men mangler i K og trykkene), og desuden følger T2b-c mod K (og trykket G2) i småvarianter som 29: 1.3, 3.3, 4.1, 5.5, 7.4, 10.4, 11.3-4, 13.1-7 ofl. I nr. 19 har T1 kun en ubetydelig variant (*de for du*) fælles med T2a-3, der rimeligvis er afskrevet efter trykket A (s. 444).

Det er iøjnefaldende, at Brorson-salmerne i T1 har nær relation til salmeheftet A (1732). T1 indeholder 7 af A's salmer og derudover kun een, nemlig nr. 29, som findes trykt i G2. Dette kan tolkes på to måder: enten har skriveren af T1 (som antaget ovf. s. 401) haft to kilder, nemlig dels trykket A (af hvis 10 salmer han udelader nr. 1, 5 og 7), dels et håndskrift, hvorfra han har taget nr. 291); eller han har kun haft een kilde, der da må have repræsenteret et ældre stadium af originalhåndskriftet til A, indeholdende den ældre redaktion af nr. 29, som hører til de ældste af Brorsons salmer, og som kan tænkes at være udeladt af trykket på grund af sin længde. Denne formelt simplere hypotese strider ikke mod angivelsen på titelbladet af A (*Til den forestaaende Jule-Fest.. i Hast sammenskrevne*); thi det her formodede ældre stadium behøver jo kun at ligge ganske kort tid forud for det endelige trykmanuskript. Men det må bemærkes, at dette stadium i så fald også må ligge forud for det, der repræsenteres af (kilden til) K I. Nr. 29 har nemlig i K I en skikkelse, der ligger nærmere ved trykket G2 og derfor må være senere end den form, salmen har i T1 (og T2bc), og K I indeholder nr. 33 (A nr. 7), der mangler i T1.2).

*

2) For trykt forlæg kunne anføres T1's læsemåde *alle Lysters skjulte Gnist* 19.4.3, hvor A har trykfejlen *kunde Lysters* osv. (der genfindes i T2a-3, men i Hagens eksemplar (se s. 432), er rettet til *kaade Lysters*, som indføres i J1-7); men dels kan det

443

I den eneste oversatte salme (påskesalmen nr. 53) står trykket A på en halv snes steder nærmere ved den tyske original end T1, medens det omvendte kun er tilfældet i v. 1.21) (se variantlisten s. 406); dette kunne tages som indicium for, at T1 var en »revideret« afskrift af A (jfr. at trykket i 245 står originalen nærmere end K); antager man derimod, at T1 er afskrevet efter et håndskrift, er to tolkninger mulige: enten er T1's læsemåder originale, og digteren har da før trykningen justeret oversættelsen efter orig.; eller T1's form er »revideret«, eventuelt af afskriveren. En sammenligning med T1's særvarianter i nr. 29 taler nærmest for den sidste antagelse, idet disse hverken findes i den oprindelige version i T2b-c eller er overført til de senere (K og G2). Da også de øvrige særlæsemåder i T1 har en lignende udglattende karakter²⁾, er der næppe grund til at opfatte dem som originale.

T2a og T3 har 4 Brorsonsalmer fælles³⁾; disse 4 udgør i T3 en nogenlunde samlet gruppe (nr. 13-14, 16, 18)⁴⁾, men er i T2a spredt over hele samlingen (nr. 9, 2, 4, 1). I nr. 162 står T2a-3 sammen mod K (se s. 444), og i nr. 19 har ingen af dem T1's udglattende læsemåder. I nr. 156, 162, 164 stemmer de så nøje overens i næsten alle afvigelser fra trykket, at man kunne formode, at det ene hs. var afskrevet efter det andet. Imidlertid har T3 ikke overtaget T2a's varianter 164: 1.4, 1.6, 5.8, 6.7-8 ofl., så det kan ikke være afskrevet efter T2a; svagere er indiciene for, at T2a ikke beror på T3, men der er nogle småvarianter i T3, der ikke går igen i T2a: 164:4.6, 5.1, 3. Særlig mærkeligt er det, at T2a to steder

--- 444

(156: 4.6, 5.3) oprindeligt har trykkets læsemåde, men ved rettelse indfører T3's form; dette tyder på, at de har haft fælles forlæg, men at T2a-skriveren har haft en T3-tekst ved hånden. Da nogle af de fælles afvigelser fra trykkene (især i nr. 156) synes at være fejl, må forlægget for T2a og T3 have været en ikke helt nøjagtig afskrift. Denne kunne i og for sig være foretaget efter trykket F, men da T2a-3 begge har et hjertesuk¹⁾ af lignende art som det, T2b har efter nr. 29, er det rimeligst at formode, at forlægget har været et håndskrevet salmehefte (et forstadium til F?). Hvor de to hss. afviger fra hinanden, følger T3 som regel trykket (F); T3 synes altså at være den nøjagtigste afskrift, medens T2a enkelte steder moderniserer, fx. 164.5.1 (*maat > maa*), 164.5.3 (*Syndsens > Syndens*), eller forvansker (fx. 164.1.6: *tiden > thi den*); dog har T2a formentlig en ægte Brorsonform 164.9.8 (*giorte*). Derimod må man antage, at nr. 19 i begge hss. hviler på en afskrift af trykket A, idet T2a-3 har A's trykfejl *kunde* for *kaade* 19.4.3 og T2a desuden trykfejlen *vi(i)sz* for *vist* 2.3 og 4.7; derudover har begge hss. afvigende (urigtige) læsemåder 19:5.1, 6.5, 7, 8.7. T2a-3 må således (på lignende måde som T1) være yngre end A, men have benyttet en eller flere kilder, der går tilbage til stadier ældre end K (se s. 439 f.)

Uklart er forholdet mellem T2a-3 og K: i nr. 214 har K I mellem v. 5 og 6 en strofe, som mangler i T2a og trykket I 2), medens det i nr. 162 er T2a og 3, der har en ekstra strofe (det ovf. omtalte hjertesuk). Måske har hjertesukket stået i forlægget for K, men er blevet udeladt (ligesom ved nr. 29), fordi det (med sit afvigende versemål) ikke passede i en salmebog.

T2a udgør oprindeligt et selvstændigt hefte (med to blanke blade forrest) og indeholder foruden Brorsons salmer kun en kort bøn og (med anden hånd) salmen »Det at elske Christum ene«, som også findes i det flg. hefte »Cantata quædam è Germanica in Danicum translata ab E. O. Scirwartkopf«. Denne

salme er (iflg. Severinsen¹) oversat efter Zinzendorfs »Christum über alles lieben«, trykt 1731. Af Brorsons oversættelser tilhører 162 den før-Schraderske gruppe, mens 215 er oversat efter Schrader²), atter et tegn på heftets blandede oprindelse.

T2a (og *T3*) synes ikke i samme grad som *T1* (og måske *K* og *S*) at indføre udglattende læsemåder (jfr. dog 107: 5.3, 15.3); de har også kun sjældent indført moderniserede former (*Hiertets* 107.12.3, *sluches* (for *slykkes*) 207.1.3) og har af og til gldgs. former, der rimeligvis er fjernet allerede i Tønder-hefterne, fx. entalsformer af verbet ved flertalssubjekt (107:13.6, 15.6, 164:7.8, 10.7, 230:14.5), *siuntes*, *tilsiune* 107:6.1, 7.3 (men *synnis T2a-3* 162.1.5). Påfaldende er en række skrivemåder med *aa* for *o*, *æ* for *e*, som har paralleller både i Tønderhefterne og i de andre hss. (se s. 448, 458, 468), og som derfor muligvis afspejler Brorsons eget sprog, fx.: *tilhaabe* 107.2.5 (tilsv. *S*: 197.16.2), *tilmaade forstaade* 107.4.1, 3, *Taarne* (for *tordne*) 107.7.2, *forlaaret* 214 (overskr.), *staaer* (for *stor*) 207.3.3; *æ* for *e*: *rædet* (for *reddet*) 107.3.4, *hæder* (for *heder*) 108.10.5, *Vræden* 107.8.6, *spæ* (for *spee*) *træ* 86.17.5. Desuden finder vi brorsonske særformer som *livligt* 230.14.3 (se s. 452), *giorte* 164.9.8 (se s. 454), *Vunder værch* 29:10.1, 11a.3 (se s. 455), *taalligt* 173.14.7 (jfr. *S*: 197.9.6 og s. 459).

T2b og *T2c* har nr. 29 fælles med *T1* og *K*. Her er det tydeligt, at *K* går sine egne veje (se s. 405), medens *T1* og *T2b* og *c* har en fælles kilde; de har alle 3 varianterne 3.3, 5.5, 7.4, 10.4, (12 mgl.), 13.1-7, 15.1, 3 og tillægsstroferne (*Hierte Suck* dog kun i *T2b*). Hvor *T2b-c* står sammen mod *T1* (10.1 15.2), har *T1* sikkert en af sine sædvanlige udglatninger (dog må *forbandet* 8.1 være en ændring i forlægget for *T2b-c*). Hvor *T2c* følger *T1* mod *T2b* (1.3, 4.1), drejer det sig om nærliggende normaliseringer. Da *T2c* ikke har *Hierte Suck* (*T2b*), og da *T2b* ikke følger *T2c*'s særvarianter, kan *T2b* ikke være afskrevet efter *T2c*. Derimod er det ikke udelukket, at *T2c* kan bero på *T2b*, men særvarianterne i *T2b* (2.1, 8.3, 9.6, 18.3) taler dog snarest for, at *T2b* og *c* har en fælles kilde, der i nr. 29 har stemt overens med det formodede forlæg

for *T1*. Da *K*'s form ligger imellem *T1-2b-c* og trykket *G2*, må forlægget for *T2bc* antages at være ældre end kilden til *K*. Om *T2b* se i øvrigt note 2 s. 438.

Konklusion

Næsten alle de håndskrevne samlinger kan med større eller mindre sikkerhed dateres til efter april 1731 (Thuras begravelse, Schraders *Gesang-buch*), *T1*, *T2a* og *T3* må være yngre end julen 1732, idet de formentlig indeholder salmer afskrevet efter A. Kun *T2bc* kan muligvis være ældre end 1731. - *K* må antages at være skrevet før udsendelsen af A (s. 398). De andre håndskrifter kan muligvis være noget yngre; *T2a* og *T3* har måske benyttet *F* (1734). Om samlingernes kilder kan i øvrigt konstateres, at nr. 29 i *T1* og *T2bc* samt nr. 86 i *T2b* synes at gå tilbage til et originalms. af Brorson, der er ældre end det, der har været kilden til *K*. Næsten alle hss. har både fejl og udglatninger, der med rimelighed tør tilskrives kopisten; dette gælder navnlig *T1*, kun i ringe grad *T2-3*. Læsemåder, der tør opfattes som originale, optræder navnlig i de salmer, der er væsentligt omredigeret i trykkene; i de øvrige salmer er tilfældene ret få og usikre; de varianter, der giver anledning til tekstrettelser i nærværende udgave, anføres under rettelser og tilføjelser s. 532. Ortografisk stemmer hss. i det store og hele med Tønderhefterne på de punkter, hvor *J1 fl.* har afvigelser fra disse (jfr. s. 456 ff.), og i ikke ganske få tilfælde synes hss. (især *K* og *T2a*) at vise brorsonske træk, der er fjernet allerede i Tøndertrykkene.

3. Ortografisk oversigt

I det følgende meddeles en oversigt over væsentlige træk i Tønderhefternes retskrivning sammenlignet med digterens privatortografi. Der er gjort rede for de vigtigste af de punkter, hvor datidens skriftnorm frembyder variationsmuligheder, og for at lette sammenligningen med samtidigt og ældre sprog er oversigten i alt væsentligt ordnet på samme måde som de tilsvarende afsnit i Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie II* (1947) s. 318 ff. og *III* (1953) s. 170 ff., hvortil der her henvises een gang for alle. De fleste punkter er drøftet

i samtidens ortografiske skrifter, især Holbergs Orthographiske Anmerkninger (1720, genoptrykt i Danske Grammatikere v. H. Bertelsen IV (1920),

447

nedenfor citeret med henvisning til originalens sidetal), og Høysgaards Accentuered Grammatica (1747; genoptrykt smst. bd. IV); Tønderhefterne og Brorson indtager som regel et mere konservativt standpunkt end disse.

De tryk, der bærer navnet Kieszbuy, og de, der er trykt i Vajsenhuset hos Rotmer,¹⁾ synes kun på to væsentlige punkter at vise gennemgående forskelle: Kieszbuy-trykkene A-F har som regel *ey*, *øy* overfor *ej*, *øj* i Rotmer-trykkene G-I (se § 10.1 ndf.) og *ck* overfor *k* eller *kk* (§ 9.3). I begge disse henseender stemmer A-F med Brorsons (senere) privatortografi. De ortografiske indgreb er altså allerede begyndt med hefterne fra Vajsenhuset 1735 ff.

1) *Stort begyndelsesbogstav* anvendes i A-I nogenlunde konsekvent i liniebegyndelse og i substantiver samt substantiverede adjektiver: *Da Stolte, Du Giærige* (9:3.1, 4.1 osv.). I adjektiver med substantivisk førsteled bruges også lejlighedsvis stort bogstav: *Sorrig-fulde Sind* 9.2.1. Der skrives *GUD JESUS (JESU)* osv. Brorson selv er her langt mindre konsekvent. Storbogstav bruges tilsyneladende tilfældigt, fortrinsvis ved relativt vigtige ord. Jeg citerer fra V: *tiid, undskylding, forønskning, soumission, respect, rimelighed, ungdommen, til fornøyelse, Visitations liste, Deres Excell., Herrer, Velsignellers, Himmelen, Svaghed, Catechiserede, Salig... Ihukommelse, Saa* (i eftersætning efter komma); i brevene er der måske en lidt stærkere tendens til at bruge stort bogstav: *fraværelse, forhindringer, brev, betenckning, omstændigheder, nytte, ord, gierning: Høg Grevelig Naade, Deres høygrevelig Naades, Prøve, Ende, Indhold, Dispensation, Retferdighed. Smaae-Pocker, Kiøbenhafn*. Fra P mærker man sig navnlig den inkonsekvente brug i sammensætninger: *Bygnings-Mændene, Paaske-Dag, hoved-Maanet, Paaske-fest, jammer dal* osv. Dette træk går igen i de håndskrevne hefter, især K.

2) *Interpunktion, bindestreg*. Medens A-F har de gammeldags skråstreger, indfører G-I komma. Tønderhefterne (både A-F og G-I) viser en påfaldende brug af bindestreg, navnlig i genitivforbindelser og mellem adjektiv og substantiv; til gengæld mangler bindestreg mange steder, hvor den efter samtidig praksis skulle stå. Denne praksis er knap så udpræget i de egenhændige dokumenter (se s. 474), men i de håndskrevne salmehefter, navnlig K, finder vi talrige spor deraf, også i tilfælde hvor Tøndertrykkene har normaliseret teksten, se fx. varr. s. 405 ff. til 29.12.3 53.5.4 86.12.2 18.6.2, 8 144.4.4, 12.1 150.1.3
* - 448

197.9.2 208.5.3. - I J1 fjernes de fleste af de usædvanlige bindestreger, se eksempelsamling ndf. s. 456 f.

3) *Længdeangivelse* (materialet fra A omtrent fuldstændigt). Dobbeltskrivning af lang vokal i lukket stavelse er i A regel ved *i, e, u* og *o*: *lid, Tiid, Fliid, Priisz, Viisz, Paradiisz, Viin-Gaarden* || *Been, Steen, leer, meer, meest, Leeg, veed* (men: *vred*), *see* || *Huusz, Bruud* (men: *Jul, Skiul*) || *Bood, Rood, Flood, Mood, Blood, sto(o)d, lo(o)d, Roos, Stool, stoor, Floor, groor, troor, boor, Oord* (og *Ord*), *Moord, toog, Boog* (men *drog 2 gange*). Mindre konsekvent ved *ø, y*: *Døød* (og *Død*), *brøød* (og *brød*), *bød* || *Lyys* (men *Oplysz*), *Fryd, ydmyg*. - Foran *v* skrives enkel vokal: *blev, rev, fordrev* || *bliv, Liv, Skriv, Tiidsfordriv*. Foran *g* er der vaklen: *siig, riig*, men *slig, Svig*. Der skrives som regel *ned*, en enkelt gang *need*. I G-I trænges dobbeltskrivning noget tilbage, navnlig ved *ø* og foran *rd, rt* (*Ord*). Tilføjelse af stumt *e* findes i A i udlyd ved langt *o, ø, y*: *Tro(e), et Boe, en Roe, Toe* (talord), *beroe* (inf.) (men: *fro*) || *Høe, bestrøe, døe* || *Lye, Nye* (ental) (men: *fly*). Derimod ikke efter *aa*: *gaa, staa, maa, faa* adj. i flt., *Straa, Smaa*; ej heller i præs.: *faar, gaar*. Der skrives *muligt, grode* (præt.). I de følgende hefter (B-I) er stumt *e* hyppigere. Det er således gennemført i udlyd efter vokal i førstearkene af *Ea, F, G, I* (over 100 tilfælde og kun 6 undtagelser, hvoraf de 3 er verbet *maa* (I)). I præsens *faaer, gaaer, staaer* er der vaklen, kun *I* har gennemført *e*. Det stumme *e* indsættes nu også foran suffix: *troelig, umuelig* og i tryksvag stavelse *Jomfrue*. I lukket rodstavelse findes der især efter *o*: *Soel, Stoel, Roer*.

I Brorsons privatortografi er brugen af dobbeltvokal mindre konsekvent gennemført (undtagen ved *e* og *i*), medens til gengæld stumt *e* bruges ret konsekvent (jfr. s. 474). Således finder man *Lyys* (men: *lyset*), *fry(y)d, Lyynet* (III 229), *Bruud, Huus, suur, Sool* (og *Soel*), *Choor* (III 234 *Jord*), *Eed, steen, striid* ofl., men *bød, flød, god, stod, stor, Flor, liv, blev* osv. Stumt *e*: *Skye, nye, troe* (subst. og adj.: III 150), *saae, laae, faae, gaae, staae, Smaae-Pocker, Vie* (imperativ), *døe*, jfr. også *biefalde, mueligt, angaaer* (men: *gaar*); i indlyd: *foer* III 151, *stoere* III 150. Brorson skriver i P altid *Persohnen* III 138 ofl. *E* og *Ea*: *Personer* 71.7.3 79.16.5. - Om *veedst(e)* se § 19.

4) *Åbningsgrad (og rounding)*. På dette område har der i dansk ortografi været stor vaklen helt op i det 19. årh., og i Brorsons sprog gør denne usikkerhed sig gældende både i mss. og tryk og endogså i rimene. Særlig synes han i visse ord at have haft *aa* for langt *o* og *æ* for langt *e*.

4.1) *o:aa*. Den lange vokal skrives *aa*, hvor senere sprog alm. har *o*, især i ordene *haab* (*tilhaabe*) og *forlaare(n)* (*udkaarne* olgn.), se under J1 samt *forlaarne* III 151 *tilhaabe* T2 ad 107.2.5; T2 har endvidere *tilmaade forstaade* 107.4.1, 3 og *taarne* (= *tordne*) 107.7.2. I ord med kort vokal har A *aa* i *Kaars(et)*, men de

senere hefter (og T2) ofte *Kors(et)*; omvendt har C rodden 51.4.4 (mod P: *forraadnelse*).

4.2) a:aa. Som adv. hedder *haardt* i originalms. (III 157) og *K S T* (fx. 33.5.4) normalt *hart*, ligesom i A-H, medens formen rettes i J1, s. d. P har formen *Daatter* III 140, medens A-I visst altid har *Datter*

449

fx. 3.2.2 (> *dotter J4*), jfr. 237.1.1 (*skatter*, men > *daatter i J4*). A-I har undertiden den fra ældre bibelsprog kendte sideform *sla(e)*.

4.3) u: o. A-I skriver *fornommen* (se u. J4) som rim på *kommen*. Ordet er ikke fundet i original-ms. (T1 har *fornommen* 10.6.3), men formodentlig har om:um i Brorsons sprog rimet (med lukket vokal), jfr. *komme slumme* 103.4.1-2, *skumme fromme* 266.3.3-4 (J2-7), jfr. 266.7.1; *om rum* 271.7.5-6 (*rom om* 53.3.5-6 i T1), *om kom*, *Slum*, *Rum*, *from*, *stum*, *dum*, -dom, *Skum*, *Dom* nr. 53.1-11. Alle tryk har *bond* 198.7.3, men *bundløs* 71.4.4; hefterne har både *Konst* 6.1.3 (A) og *Kunst* 164.4.5 (F; *omsonst*); jfr. *Konge siunge* 266.7.2 243.8.2. - P har *konstig* III 147.

4.4) y:ø. Om *Gemøt(te)*, *sønder* (adv.) osv. se u. J1. De tilsvarende ord ikke fundet i mss. (jeg har noteret: *Bryst Trøst* III s. 233 *ønskelig* III 146 *Fyrste*, *Synder* (subst. i ental)). T1: *gemytter stytter* 10.7.1-2 *gemøt-sødt* 53.10.1.

4.5) e:æ. En undersøgelse af A samt førstearkene af *Ea*, *F*, *G*, *I* giver flg. resultat: For lang vokal har Tønderhefterne nogenlunde konsekvent e (ee):æ efter udtalen. Vekselformer findes i forb. *ie/ia* (se ndf.) samt i *evig/ævig*, *vee/væ(modig)*, jfr. *nædrig* A 10.8.1 *tilstæde* B (> *til stede*) 4.6.5 (*Glæde*).

For kortvokalens vedkommende er hovedreglen den, at der skrives e overalt, hvor vokalen ikke veksler med a (eller aa, o) i stammen; i så fald skrives æ. Efter kons. i er der dog en stærk tendens til at skrive e uanset udtale og forhold til a (se ndf.). Efter disse regler skrives (i modsætning til nuværende praksis) fx. *Egte-(stand, -skab osv.)* *Ea*, *kek I*, *Neppe A*, *decker*, *Dekke*, *Becke* *Ea*, *G*, *A*, *Ea*, *F*, *fordervet A*, *Ea*, *velter F*, *skrecke(lig)* *G*, *Slegt F*, *spender A*, I. Bortset fra A, der synes at have æ overalt, hvor der foreligger alternation med a/o (undt. *Vextes*), er der dog noteret en del tilfælde, hvor den ældre form med (kort) e er bevaret: *sencker* *Ea*, *legger F*, I, *fornemme F*, *recker* I. Dobbeltformer er her særlig hyppige: *sætte A*, I: *sette F*, -*skræncket F*: -*skrencket* *Ea*, *nævne I*: *nevne*, *nefne* *Ea*, *G*, *længe I*: *leng* *Ea*, *tæncke A*, *Ea*, *G*, I: *betencke* *Ea*, *stærk G*, I: *sterck F*, *G*, *vække/vecke F*, *mærke I*: *mercke F*, *Stæd(er) A*: *Sted F*, *brænde A*, *G*, I: *brende G*, *Mængde A*: *Mengde G*. - Afvigelse i modsat retning (æ for e) er særlig hyppige i A: *ræt(te)* (6 gange) *A*, (1 g.) *I*, men: *ret* *Ea*, *F*, *I* (3 g. *ret* som rim på *eet* 168.2.7-8), *Smærte A*: *Smerte A*, *Ea*, *Pærle A*: *Perle G*, *Bærme A*, *G*, *snærte F*, *væрге G*, *værrer I*, *forfærdet I*, *værd(ig)* *Ea*, *F*, *I*, *stæmme*, *stæmt*, *bestæmt A*, *Bræt A*, *Frælsere A*, *træt G*, *I*, *tæt I*, *læt(te) I*, *mælde A*, *Nælde* *Ea*, *Trældom* *Ea*, *F*, *fortræd* *Ea*, *Næste F*, *Læs F*, *anfægter G*, *hændte* (dvs. *hente*) *G*. Efter i finder vi e ikke blot i *Hierter*, *Stierne*, *Bierg*, *Dievle* og efter *ki*, *gi* i *kiende*, *Kieppe*, *skiencke*, *skiende*, *kielne*, *gierning*, *gjerne*, *giemme*, *begiere*, *regiere*, men også ved alternation med a: *hielp*, *hielp* *A*, *F*, *G*, *I* (over 14 gange), *gielde* I; æ er her kun noteret i *skiæncke/skiencke A*, *skiælve A*, *skiænde* I (men: *Skiendsel G*).

Også ved langvokal trænger *ie* ind, selv hvor rigssproget (nu) har udtalen æ. Her finder vi vekselformer som *Siæl(e) A* (ca. 20 g.), *G* (9), *I* (6): *Siel* *Ea* (3), *F* (14), *kiær(e) A*, *F*, *G*, *I*: *kier* *Ea*, *I* (*kier*

450

lærd 168.5.7-8 ofl.), *Kiærlig(hed)* *G* (6 g.). I: *Kierlig(hed)* *A*, *Ea*, *F*; jfr. *giærig A*, *Kiæde* *Ea*. Der skrives vist altid *tiene* (*allene*).

Originalmanuskripterne stemmer ikke fuldt overens med noget af hefterne. Navnlig afviger de stærkt fra A ved at have særlig mange af de gamle former med e i alternation med a: *nevner*, *betencker*, *saalenge*, *lenges*, *trenghel*, *gelder*, *recker*, *sterck*, *mercke(lig)*, *behjelpelig*; derimod æ (ofte svarende til tysk ä) i *mægtig*, *prægtig*, *mænd*, *stænder*, *fuldstændig*, *omstændigheder*, *forhærdelse*, *forældre*, *tillægges*, *Stæd* samt *tænde*, *æmbede*, *Sælskab*. Der er påfaldende mange dobbeltformer: e/æ findes i *længsel*, *sætte*, *korsfæste(de)*, *næst(en)*, *ret(færdighed)*. Vi genfinder dobbeltformerne *ævig/evig*, *Siel/siæl*, *kier/kiær*. Af langvokaliske former noteres endvidere: *skiær*, *forgiæves*, *tiéniste*. T2a har *Vræden*, *hæde*, *ræde*, *ælske* ofl. se ovf. s. 445.

Det bemærkes, at salmehefterne ikke på dette punkt synes at tilstræbe øjerim (hvorfor udgaven da heller ikke retter divergerende former). Der læses fx. i A: *disz være Herre*, *kiende brænde*, *beklemt stæmt*, *Smærte Hierte*, *Stæmme Hiemme*; med lang vokal: *glæder beder* 262.7.7.-8 *glæde kiende* (dvs. *kæde*) 129.3.2-3; jfr.: i *steden Kierligheden* 174.3.1, 3, men *tilstæde Glæde* B 4.6.5,7. Se også u. J4.

4.6) i:e. Om formen *veedst(e)* se § 19.

5) *Omyldsforhold*. I enkelte ord har trykkene dobbeltformer, der begge er sikret ved rimet: *slykke rykke* olgn. 192.7.1. 207.1.3 213.11.5 273.5.1 (> *slukkes* J4); uden for rim: 43.8.2 185.10.4 (> *slukker* J4) 216.3.3; noget hyppigere er *slukke*, dels i rim: 33.6.4 188.7.7 192.6.3, dels uden for rim: 36.1.7, 2.8 40.6.4. Ved siden

af det alm. *skygge* (subst.) *bygge* 125.3.3 202.7.2 osv. findes en enkelt gang *skugge bedugge* 39.1.8 V.s.a. (*lefnets*) *Løb* F 152.18.4 ofl. findes (*Levnets*) *Lob* op F 170.1.8, jf. u. J4. Ordet en *sværm* findes kun i den sønderjyske sideform *svarm* 205.2.4. - Fra mss. har jeg kun noteret *slukke* III 155 (bibelcit.), *sluches* (*rykkes*) T2 207.1.3.

6) *Diftonger*. 6.1) *iu-y*. *A-I* har visst gennemført *iu* i *siunge* og *siuncke*, men *y* i *lyd(e)*, *ly(y)s(e)*, *ly(y)n*, *syg* 51.4.7. Der skrives *siun(t)es* H: 107.6.1 117.2.3, F: 177.2.2, I: 201.5.2, *sin Siun* Ec 102.3.2, således også: *i siunen*, J1-3 254.1.2 ofl.; men *til syne* A 7.6.5 (*dyne*), *synes* F 162.1.5. KST synes her normalt at stemme med hefterne, ligeledes *P*, der dog har *synke* (v.s.a. *siuncker*) og *synes*. Brevene har *siug*. Om rettelse af *iu* > *y* se J4.

6.2) Om *ey:ei* osv. se § 10.1.

7) *Vokal i tryksvag stavelse*. Foran *s* har *A-I* som regel *e*: *rykkes*, *vores*, *Højeste*, *liggendes*, *Hiertes* osv. I det første ark af *A* finder jeg kun 2 undtagelser, nemlig *disz være* 8.1.3 samt *Menniskene*, som findes 2 gange i de indskudte bibelsteder; i *G*: *aldelis*. Flere ex. på *-is* er anført under J1. Mss. har vistnok kun *i* i forb. *-isk* (*menniske*) og *-ist* (*kieriste*, *eniste*, *tieniste*), den sidste vekslende med *-est*. *P* skriver *desz*, *K*: *diszbeder* 33.5.2 (= *G*), T1: *disverre* 8.1.3.

451

8) *Fremmede konsonanter*. *A-I* bruger kun i navne og rene fremmedord *c*, *ch*, *ph*, *th*: *Choor*, *Christus*, *Christen*, *Ach*, *Sathan*, *Bacchi*, *Prince(sse)*. Dog er *ck* i *A-F* det normale tegn for *k* uden for forlyd og forbindelsen *sk*. (jf. ndf. § 9.3). I mss. finder vi en lidt videre brug af *C*: *Cuur*, *Classe*, *crone* (men *krone* III 171 og trykkene), *Contrakt*; men normalt *ck* som i *A-F*; det er dog ofte vanskeligt at skelne *ck* og *k*. - Både tryk og mss. har altid *gt* (ikke *ct*), en enkelt gang *gt* for *kt*: *opvagt* (*bragt*) C 53.2.1. - Både *A-I* og mss. har *qv* for *kv* (*qvæge* osv.), *x* for *ks* (*voxe*, *vext*, *strax* osv.). Navnlig Tønderhefterne har ofte *tz* (*ts*), hvor der senere rettes til *ds* olgn.: *stetze* 10.9.1 *kratze* 127.2.3 *Platz* 221.1.4 *Spatzere-Gang* 173.8.4 *dantz* 5.3.4 *krantz* 196.7.3 *Glantz*, *Skantz* osv.

I *A* (og i ringere grad i de senere hefter) findes ??? som tegn for *s* i udlyd efter vokal: *Huus/huu???*, *Ly(y)???*/*Lyys*, *Rii???*, *Vii???*, *Paradii???*, *di???*; *være*, i indlyd kun en enkelt gang: *vi???*ner. Intervokalisk derimod *s* og *ss*: *disse*, *kysse*, *passe*, *vise*, *prise*. I nærværende udgave erstattes ??? af *sz*.

9) *Konsonantfordobling*. I almindelighed har hefterne kun dobbeltkonsonant intervokalisk efter kort tryksvag vokal. Dog er der spor af den ældre brug af *ff*, og (navnlig) *ck* i udlyd og foran konsonant (jf. ovf..435 om nogle rettede former).

9.1) *A-I* har ofte *ff* foran *t* og *r*: *Krafft*, *Kræffter*, *opløffter* (*A*), *stiffte*, *Offrer*, *opoffret* (*G*) osv., en enkelt gang også som tegn for *v*: *Effne* (*Ea*).

9.2) Om ??? i udlyd se § 8 samt u. J1.

9.3) I *A-F* er skrivemåden *ck* næsten gennemført både mellem to vokaler (*tacker* osv.), i udlyd og foran eller efter konsonant: *gick*, *Skick*, *betæncke*, *sickre/sikkre* osv. I *G-J* er *kk* og *k* vist fuldt gennemført. Mss. stemmer her med de ældste hefter (ved lineskifte skrives *hvil-ket* III 133 *ten-ke* III 139).

9.4) I nogle af hefterne (*Ea*, *F*, *H*, *I*) findes sporadisk *gg* for *g* mellem to vokaler: *Saggen* 154.7.4 164.3.4 *strygge* 234.3.2 (J1 > *stryge* J2) *ryggende* 107.8.1. Tilsvarende er ikke fundet i mss., jfr. dog *behaggelig* 108.2.1 (T2).

9.5) Både trykkene og *T* har undertiden enkelt *r* for *rr*, fx *disz være* *A* (*Herre*) 8.1.3. *D* har *fyrriq* 60.1.8 svarende til *fyrriqhed* *P* III 158, medens *A* har *Fyrriqhed* 5.5.2. Om *Døre støre* T2 108.8.2 jfr. u. J1. Om *taallig* se u. J1, J4.

9.6) Den alm. skrivemåde for *hedde(r)* er både i tryk og mss. *hede(r)*, fx. III 140 ofl. *berede*, *beder* olgn. 30.7.2 219.7.7 ofl. om *hæde*, *ræde* i T2a se ovf. s. 445. *F* har en enkelt gang *kiøddet* 173.2.2. *P* har *Brodd* III 174, jf. *braad traad* (part.) 46.10.3,6.

10) *Halvvokaler*. 10.1) *i:j:y*. Efter vokal dominerer *y* i *A-F*: *ey*, *Seyr*, *Leyer*, *Høye*, *Møye*, *Mayestæter*, men *ej*, *øj* forekommer dog ikke ganske sjældent (*ophøje fornøye*, *Vej ey* osv.). I *G-I* er *ej*, *øj* næsten gennemført. Derimod har jeg ikke fundet skrivemåden *ei*, *øi*. Mss. stemmer her med *A-F*, blot at *ej* her er endnu sjældnere (ofte er det vanskeligt at afgøre, om der står *ey* eller *ej*). I tyske låneord som *Geistlighed* skrives *ei*.

452

Foran vokal bruges *j* i ren forlyd: *jeg* (sjældent: *ieg*), *jo*. Derimod har man (visst uden undtagelse) *i* i »dækket forlyd«: *Hierte*, *Stierne*, *Siel/Siæl*, *giort*. Mss. stemmer her med *A-F*, blot at *ieg* vistnok er den normale skrivemåde.

10.2) *u:v:f (w)*. *w* synes hverken at forekomme i hefterne eller i mss.; ej heller *u* som tegn for *v* (i svar, *qvæge* osv.) eller omvendt. Efter vokal er det normale *v*, men lejlighedsvis forekommer i alle hefterne *f* (undtagelsesvis *ff*, se § 9.1): *hafde* AF; *Efne*, *Nefne* Ea; *Lefnet*, *Sælf*, *fafne*, *hafne*, *Fafn*, *gif* F; *Staf*, *Haf*, *hefne*, *Efne*, *refne* ofl. G; *af gaf* I (men *trav af F* 165.9.5, 8). Dette stemmer med mss., der undtagelsesvis har *nafn(e)* (men over 7 gange *navn*), *refselse*, *Rafn*, *Kjøbenhafn/havn*, *self*. Der skrives *haft* III 142. I ordet *liflig* har mss. vist altid *livlig* 1) III 140 164 171, jfr. T3 230.14.3, men *liflig* K 210.11.4; således også hyppigt i hefterne, se u. J1-4. Mss. har altid *Lov i forb. som Gud skee Lov*, jfr. *lof* (J2 og) J4.

11) *Palatalisering*. Skrivemåderne *gi*, *ki*, *ski* er praktisk talt gennemført i alle hefterne. Af undtagelser har jeg kun noteret: *ske* Ea, *keed*, *kedes* G, *kek* I, Sml. u. J4 . Tilsvarende mss. (*keed* III 135).

12) *Stumme konsonanter*. 12.1) *A-I* gennemfører som regel at bevare grundformens *d* foran *t* og *s* i bøjning og afledning: *vidt*, *bredt*, *spædt*, *lidt* (og *Lit*), men: *søt* (*Gemøt*). - *Sidste* (men *best*), *Vædske*, *sendt*, *bekiendt* (men *blant*, *hart*) A. - Herudover findes *d* mellem *n* og *s* eller *t* i *Sands*, *sandse*, *Glands* (*Glantz*, se § 8), *gandske*, *pyndtet* (Ea har to gange *pyndet* 78.1.4 79.3.8), *Tidse*, men ikke i *hans* (af *hand*) og kun en enkelt gang i *dends*. Der skrives *hand* og *dend* (i *A-F* sjældnere, i *G-I* vistnok alm.: *den*), *mand*, *ald* (men oftest *altiid*, *alting*, *al Verden*). Falsk *d* findes i *betaldte* (*udvaldte* 1.13.6), *forvaldte* (*kaldte*) 78.4.4 (begge rettet i J4). Modalverberne har både i præteritum, i præes. plur. og inf. formerne *kande*, *skulde*, *vilde* (jfr. *har vildet*, i F dog *at ville*), men i præsens skrives vistnok konsekvent *kand*, *skal*, *vil*. Mss. har ligeledes *randt*, *fandt*, *vandt*, *svandt* (men *iblant*), *fuldt*, *opholdt*, *forgrædte*, men: *got* (V, P), *vit*, *mit i*. Falsk *d* synes lidt hyppigere i hss.: (V, P:) *Krands*, *gandske* (*ind*)*hendte*, *forvendte*, se også s. 435. Der skrives *hand*, *mand* (pron.), men *den* (som i *G-I*), *ald*, *ald verden*, men *altiid*. Modalverber som i *A-I*.

13) *-et: -ed: -edt i tryksvag stavelse*. Neutrum af den efterhængte artikel skrives i *A-I* *-et*, kun rent undtagelsesvis *-ed* ell. *edt* (*Støved* 11.2.2, *Lysedt*). I participium er *-et* også det alm., men *-ed* forekommer dog ikke ganske sjældent: *foraged*, *pyndted*, se videre u. J1. Omvendt har A fx. *I velsignet Smaa* (> *velsigned'* J4) 9.10.1. H: *krænket* (præt.) *sænket* (part.) 115.4.5. - I ordene *hoved*, *maaned*, *levned*, *fremmed* har hefterne (i al Fald A) oftest *-et*, sjældnere *-ed*. Fra mss. har jeg noteret: *Maaned/Maanet*, *hoved/hovet*, *fremmed/fremmet*, part. *indhendtet*, *behaget* osv. V (kun *-et*). I P har part. alm. *-et*, men: *saaed*, *hasted*, *Vaagned*.

*
- 453

Bøjning og Afledning

14) *Genus*. Vaklen i genusbrug er hverken i tryk eller mss. væsentligt hyppigere end i andre af tidens skrifter. De vigtigste træk er flg.

14.1) *Adjektiver og pron*. Neutrums-*t* mangler undertiden, især hvor et adj. står adverbialt og fortrinsvis ved adj. på *-ig*. Exx. fra trykkene er anført under J1. Fra P og brevene er noteret (som adv.): *fuldstændig*, *naadig*, *sterck* III 163 168. - Pron. *ingen* hedder i *A-I* i forb. m. neutrumsord alm. *ingen: slet ingen ney* 186.3.1 *slet ingen ord* 118.5.5, men: *intet Blad* bd. I s. 4.20 (J2). Ligeså P: *slet ingen Raad*, *det var ingen under* III 164 *ingen blodig saar* (flt.?). Brevene: *intet haab*.

14.2) *Substantiver*. P har ligesom *A-I*: *en... Tempel*, *i vor stæd*. Se i øvrigt under J1.

15) *Numerus*. 15.1) *Substantiver*. Ligesom hefterne har P dobbeltformer i ord som *disciple(r)* III 154 168 f. *Dievle(r)* 150 f. 160 *Engle(r)* 156 173 *Apostle(r)* 137 ofl. Ordet *tåre* hedder i trykkene i ental *Taar* 1.18.5 25.2.3 255.3.6 (*Taare* ere intet steds sikkert ental). I flt. er *Taarer* den alm. form, ikke blot i rim 166.12.1, men også uden for rim (ca. 15 exx. noteret; jf. III 166). Flt. *Taare* optræder over 11 gange som rim, men synes at være sjældnere uden for rim: 217.7.2 254.4.2 (begge steder kan opfattes som ental, jfr. III 159). Formen *Taar* optræder som flt. III 188.29. P har tilsvarende dobbeltformer: III 151 164 166. I J2-3 rettes *Taarer* undertiden til *taare*: 27.10.2 40.10.5.

15.2) *Verber*. Ligesom hefterne er mss. inkonsekvente m. h. t. verbernes flertalskongruens. Kun i bibelcitater spores en stærkere tendens til at gennemføre flertalsformer efter flertalssubj. Særlig sjælden er flt. af modalverberne (og *have*).

16) *Kasus*. 16.1) *Genitiv*. De gamle bestemte former på *-(s)ens* er overordentlig hyppige i *A-I* (se under J1); i originalmss. er de også ret almindelige i stående udtryk fra bibel- og salmesprog: *livsens* (*bog*, *fyrste*, *træ*, *vej*, *vand*, *kilde*) fx. III 159 173, *helvedes* og *Dødsens nøgler* III 160, *Retferdighedsens*, *i Korsens skole* III

153 (men: i *Korsets nat* 141), *Menniskens Søn, Hiertens lengsel* osv.; men: *Syndens Legeme* III 142 *Naadens Skiød, i nødens tid*. - Desuden finder man bibelske genitiver som *dine lives dage* (III 132: bibelcit.), *eders arves Pant* III 173. - Genitiv udtrykt ved efterstillet pron.: *den gamle Mand Hans øye* III 233, jf. 92.1.6 224.10.2. *K S T* stemmer som regel med *A-I*, men moderniserer undertiden formerne.

16.2) *Nominativ*. Mss. har visst kun *hvo som, hvo der*; *A-I* har enkelte exx. på *hvem*, der senere rettes til *hvo*, se u. *J1*.

17) *Person*. *P* har *du skal* 295.3.6 men *du est* 295.4.1 ff. I *A-I* er brug af 2. person på *-(s)t* i verberne normal, men ikke gennemført (jf. u. *J1*). *K S T* afskaffer undertiden 2. personsformen. I brevene er tiltaleformen: *Deres højgrevelig Naade*.

18. *Modus*. Om imper. *holt* se u. *J1*.

454

19) *Tempus*. Materialet i originalmss. er for spredt til, at man kan give noget sammenhængende billede af Brorsons verbalbøjning. Der er dog tydelige spor af, at den vaklen, vi finder i trykkene, delvis kan gå tilbage til forfatteren, der delte tidens usikkerhed på dette punkt og udnyttede friheden, således at han valgte den form, der passede bedst i rim og rytme. I de svage verber bemærker man, at adskillige ord har bevaret den lange bøjning: *talede, talet* III 138 165 *har knuset, forkyndet, blev kaldet* (og *kaldt*) III 168 f. 132, *forkastede* (men: *forkast*), *havde korsfestet, den korsfæstede* III 132 141 (men: *den korsfeste* III 160 163 *er korsfest* 141, jfr. *Korsfæst(e)*: 32.1.1, 3.6). Sekundære langformer findes i *glædede* III 136, *vigede* III 164. - I den korte bøjning skrives endelsen normalt *-te*: *viiste, elskte, smagte, meente*, men efter *-r* finder vi dog også *-de* i *udførde* III 132; jfr. *førde* 4.4.2, (*bønhørde*) 109.7.8, (*oprørde*) 79.4.5; *hørde* 41.8.3 *lærde* 227.2.9 (men *lærte hierte* 188.6.6). Jfr. *J1*. I disse forbindelser har *-d* rimeligvis endnu været stumt i datidens talesprog, jfr. rim som *kier uforfærd* 171.6, *lærd* 168.5; *forfærde giærde* 68.6.3, således som det endnu er i *gjorde*, men netop dette ord har hos Brorson den ellers usædvanlige form *giorte* III 132 ff., *T2a* 164.9.8 (men *giorde* III 133 og nogle få andre steder, gennemført i den trykte udgave af *Svanesang*); den ændres i de senere tryk, se under *J1*, i *J4* også hvor den rimer på *borte*. Formen er vel dannet i analogi m. part. *giort* (*bort* 174.2.5). Jf.: *efter aflagde Geistlighedens Eed V*.

Verberne *følge, sælge, vælge* har i præet. former som *fuldte, soldte* III 146 169, i part. (plur.) *udvalde* III 173 *udvaldte* III 144 (bibelcit.). Disse former genfindes i trykkene og rettes ikke: *har fuldt* 169.4.6 *fuldte* 91.8.1 *udvalde* (part.) *falde* 213.12.3 *befalde* (inf.) 228.7.6; *har val(d)t alt* 225.4.4 227.3.6. Verber med opr. *d* (ð) i stammen har i præet. i orig.mss. alm. *tid: klædde* III 149 (men *glædede* 136), i part. *-d: blev fød* III 133 *har, er bered* III 171. De samme former finder vi i *A-J3*, indtil *J4* planløst indfører den nyere stavemåde med *-dt* (*H J1* har dog *forraadt -daad*, og *J3* retter *fød > født* 9.4.2). Foruden de under *J4* nævnte exx. kan anføres flg., hvor rimet viser, at der udtaltes åbent *d*: *er, har fød skiød, nød, død* 82.1.6 107.6.4 141.4.1, *est, har traad braad* (dvs. brod) 46.10.6; uden rim: 49.3.8; *er, har ber(e)ed* III 171 *sted, fred* 24.5.5 138.6.8 125.9.6. Dette er en rimtradition, som kan følges i dansk salmedigtning fra Hans Thomissøn til Grundtvig. I præteritum har jeg kun noteret een rimform: *klædde at redde* 98.3.3 105.17.4; uden rim: *traadde* 86.2.8 143.4.1, *fødde* 44.2.3 (som plur. af part.: 188.2.1). I oprindelig stærkt bøjede verber som *lide, stride* finder vi præet. *lidde, stridde* 79.12.5 240.5.5 266.8.3 ofl. (men *leed* 24.3.6 ofl.), part. *har striid* (J2-3; *striidt* J4) 273.3.2 274.1.2, *striidt* (J1 ff.) 26.4.1 *har liidt* (I J1 ff.) 199.2.5. I ord med opr. *t* i stammen hedder præet. fx. *ledte* (dvs. søgte) III 164 78.11.1, *svedte* 2.4.6; part. fx. *forstødt* 76.1.2 *afslidt, grædt* P. Af ord, hvis stamme ender på vokal, har jeg kun noteret: *flydde* 165.8.6 *skeede* III 146, 46.8.10 (*vrede*), *skeet* III 134 ofl. *forseet* 128.2.11, men *beteed -hed* 224.1.2 *toed, troed* 125.5.3 202.7.3 *forsmaaed* 116.4.8 *flydt* (smykket) 78.1.5. - Den ejendommelige form *veedst(e)* (jf. Ordbog

455

over det danske Sprog) findes både i mss. (fx. III 157 f.) og trykkene, fx. *B* 2.3.5, *C* 49.1.8, *G* 30.3.5 (men *vidste Ea*).

19.2) *P* har i præsens kortformer som *bær, fa(e)r* III 148 167 169 171 (især i bibelcit.), men i trykkene synes kun at forekomme langformerne: *bærer* 30.1.3 *farer* 54.9.3 ofl., jfr. *sværer* 99.3.3 (*forsvære* III 168).

19.3) De stærke verbers participier har i originalmss. som regel kongruens med subj. både i tal og i køn, men undtagelser er ikke helt sjældne: *noget er bleven borte* III 156 *Brudgommen er taget fra Eder* III 163, således også i trykkene: *Lyset er .. kommen har fornommen* 8.4.1 *Og begge vor navne i himlen er skreven er du og bleven* 188.6.2 tilsv. 18.6.7 *jeg er hiulpet* 168.8.0. - Efter *har* finder man i mss. alm. *-et: har indtaget, vundet, givet* III 169 163 (bibelcit.) 174, men også: *har funden, vunden, overstanden, uddreven* III 159 f. 139. Samme inkonsekvens i trykkene: *har taget, drevet* (A), *fundet* (H) 126.8.2 v. s. a. *har funden, bunden* (A), *har funden* (*forsvunden*) 172.1.3-4 *fornommen* (se ovf.); *-en* rettes delvis > *et* i *J1*, s. d. - Særlig mærkes i *P* formen: *alle vare bortgaaene fra graven* III 154, formen var ikke ualm. i samtiden, se ODS u. *gaa*.

20) *Præsens participium* på *-es* er alm. i mss.: *anlangendes V naar den er nærværendes, blev hun staaendes* III 156 *skiønt uvidendes* III 157 *siddendes hos Guds høyre haand* III 172, vist noget sjældnere i *A-I*,

se u. J1.

21) *Afledning.* Der skrives *undskyldning, befaling* V. Se u. J1.

22) *Enkelte ord.* Salmehafterne har den tyske og sønderjyske form *ville* (dvs. vilje), dels hvor ordet rimer på *stille* 84.15.6, *forestille* 127.2.4 (jfr. dog i H: *Villie spille* 105.10.2), dels hvor metrum kræver to stavelser; hvis versmålet kræver 3 stavelser skrives derimod *villie*: 13.4.3. Om ændringer se u. J1. Både P og A-I skriver *tilig*, fx. A 18.4.3 III 152. - Om *livlig/liflig* se § 10.2. P har formerne *tvil, tvile* (III 160), ligesom trykkene, se u. J1. - P har to steder *ligge* for *legge* (III 160 168), svarende til A 7.7.4. - Ordet *linned* har formen *linden* P III 146, jfr. Feilbergs Ordb. - *vunder-verke* (F) 153.2.2 genfindes i T2bc 29.10.1 (og tillægsstrofe efter 29.11); rettelsen til *Under er* (G2 J1 ff.) skyldes således antagelig sætteren.

23) *Syntaktiske bemærkninger.* Hjælpeverbet *have* er undertiden udeladt i inf.: *ligesom hun vilde grædt hiertet ud* III 148 *hvo der da kunde seet* III 157, jfr. *Jeg burde været* 37.5.2. - P har et enkelt tilfælde med »dobbelt supinum«: *ellers kunde det vel ikke været skeet* III 156-57. Nogle gange skriver P *hendes* for *sin*: *at hun i hendes ungdom har været vild* III 150, jfr. 157; ligeså trykkene.

Konklusion.

Undersøgelsen viser, at A-F i alle væsentlige træk (bortset fra brugen af stort bogstav) stemmer ret nøje med Brorsons privatortografi 20-30 år senere, blot at Brorsons retskrivning snarest

456

er mere gammeldags og mindre konsekvent end salmehafternes. Enkelte særformer (som *veedste, giorte, livlig, vunder-vercke*) kan endog tyde på, at sætteren har fulgt manuskriptet temmelig bogstavret. Formentlig må han dog allerede i A-F have normaliseret brugen af stort bogstav, og i G2-I finder enkelte andre ortografiske ændringer sted. - Det kan tilføjes, at Brorsons private ortografi i hovedtræk stemmer med bibeloversættelserne fra hans samtid.